

تأثیر قصه‌گویی بر خلاقیت کودک

نوشین شعبانی

والدین و آموزگاران، با اهمیت خلاقیت و خصوصیات کودکان خلاق، آموختن شیوه‌های پرورش خلاقیت به آنان، اهمیت دادن به فعالیت‌هایی چون هنر و دروس میان رشته‌ای که ذاتاً می‌توانند خلاق باشند، از مقدمات کاری عظیم در جهت پرورش نسلی خلاق، نوآور، مخترع و مبدع است.

یکی از فعالیت‌هایی که می‌تواند به سهولت، توسط والدین در محیط خانه و یا توسط آموزگاران در محیط آموزشی، اجرا شود و قابلیت تبدیل به فعالیتی خلاق را دارد، قصه‌گویی است. به عقیده کارشناسان «کودک از سال‌های پنجم و ششم زندگی، علاقه‌مند به داستان می‌شود که از آن پس نباید در استفاده از قصه‌ها، داستان‌ها و افسانه‌ها برای آنان تردیدی به خود راه داد»^(۱)

رشد سریع و پرشتاب علوم و فنون، سرعت تغییرات اجتماعی، افزایش حجم اطلاعات و عرضه روزافزون تکنولوژی جدید، باعث شده است تا آموزش و پرورش جوامع پیشرفته، بیش از پیش، به خلاقیت و تربیت افراد خلاق توجه کند. امروزه آموزش خلاقیت، در اکثر مدارس به خصوص در سال‌های پیش از دبستان و دبستان، به عنوان یکی از مواد آموزشی ضروری محسوب می‌شود. در این شیوه آموزشی، به یادگیرندگان آموخته می‌شود که از ساختارهای ذهنی کهن و قالب‌ها و محدوده‌های فکری شناخته و مأنوس، پافراتر نهند و به افق‌ها و روش‌های نوینی در زندگی دست یابند.^(۱)

اینک علمای تعلیم و تربیت، حتی برای آموزش با استعدادترین جوانان که معمولاً با صرف مبالغ هنگفتی انجام می‌گیرد «از در نظر گرفتن صرف معیار ضریب هوشی، منصرف و متوجه گزینش افرادی شده‌اند که استعداد خلاقیت دارند»^(۲) چرا که آنان معتقدند خلاقیت، مستلزم داشتن مجموعه‌ای از توانایی‌های شناختن، از جمله هوش است. سامان دادن محیطی مساعد، آشنا کردن

۱. روان‌شناسی تربیتی، محمد پارسا، رودکی، چاپ دوم، ۱۳۷۱، ص ۵۹.
۲. پرورش استعداد همگانی خلاقیت، الکس اسپوران، حسن فاسم‌زاده، نیلوفر، چاپ سوم، ۱۳۷۵، ص ۴۴.
۳. تعلیم و تربیت و مراحل آن، غلامحسین شکوهی، آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۶۳، ص ۱۲۹.

به روشنی مشاهده می‌گردد. در الگویی که به آموزش از طریق قصه‌گویی می‌پردازد، سعی بر این است که آموزگاران تشویق شوند تا درس را در شکل داستان طراحی کنند و از قدرت داستان و تأثیری که بر کودکان دارد، برای معنا بخشیدن به درس، بهره بگیرند. این روش تدریس، قصه‌گویی و تفریح، سرگرمی و لذت را به کلاس درس ارمغان خواهد آورد. کیرن اگان^(۵) (۱۹۹۴) در کتاب «تدریس به شکل قصه‌گویی» به طراحی سواد آموزشی چون علوم، ریاضیات، علوم اجتماعی، هنرهای کلامی در قالب قصه‌گویی می‌پردازد. «خودزیستنامه‌های بسیاری از افراد خلاق، نقش داستان‌های جن و پری، تجارت فانتزی کودکی و ادبیات را در دستاوردهای خود مهم قلمداد می‌کنند»^(۶) گرچه امروزه رشد تکنولوژی سبب تولید انبوهی از نوارهای صوتی و تصویری در زمینه قصه شده است، باید اعتراف کرد که هیچ یک از آنها اهداف آموزشی را که در قصه‌گویی به صورت رو در رو وجود دارد، برآورده نمی‌کنند. جوهر و نکته اصلی قصه‌گویی، پیوندی است که میان قصه‌گو و شنوندگانش به وجود می‌آید. چنان که گفته می‌شود «زمان قصه‌گویی، زمان یک آفرینش دو جانبه است. قصه‌گو و شنونده، با هم جهانی خلق می‌کنند که بر کلمه‌ها و تخیل بنا شده است»^(۷) قصه‌گو با نقل شفاهی یک داستان، برای

روان‌شناسان، به طرق گوناگون، از داستان خوانی و قصه‌گویی برای کمک به کودکان بهره می‌گیرند؛ برخی برای شناخت احساسات کودکان و با هدف درمان مشکلات رفتاری و روان‌شناختی آنان، برخی برای غنا بخشیدن به تدریس مواد آموزشی در مدارس و لذت بخش کردن آن و گروهی دیگر برای پرورش خلاقیت در کودکان.

برای گروه اول، قصه‌گویی وسیله‌ای است در جهت درک تجربیات و حالات احساسی کودکان؛ به این ترتیب که روان‌شناس، در کشیدن نقاشی و داستان‌گویی و قصه‌خوانی، با کودک همکاری می‌کند. پس از این که کودک قصه‌ای می‌گوید، روان‌شناس، همان داستان را با پایانی متفاوت و سالم‌تر نقل می‌کند و از این طریق، به او کمک می‌کند تا راه حل‌های متفاوتی برای مشکلاتش بیابد، بدون آن که مجبور شده باشد به مشکلات و احساساتش اعتراف کند. ترغیب کودکان به داستان‌گویی، اغلب از طریق نقاشی‌های آنان صورت می‌گیرد. وینیکات^(۱) (۱۹۷۱) این روش را که به «بازی نقاشی با خطوط منحنی و یا نقاشی خط خفی»^(۲) نامیده می‌شود، ابداع کرده است. البته، گاه درمانگران به سادگی از کودکان می‌خواهند که داستان بسازند. آلیس ابرهارت^(۳) (۱۹۷۹) هم چنین، از قصه‌گویی گروهی به عنوان بخشی از برنامه درمانی کودکان پیش دبستانی، در جلسات خانواده درمانی، استفاده کرده است. به هر حال، نحوه استفاده از قصه‌گویی، از یک درمانگر یا محقق تا درمانگر و محقق دیگر، ممکن است متفاوت باشد، اما هدف اصلی، در همه این روش‌ها مشترک است.^(۴)

گروهی دیگر از روان‌شناسان که قصه‌گویی را در خدمت آموزش قرار می‌دهند، اعتقاد دارند که تصور و تخیل کودکان، قویترین ابزار آموزش هستند. اثرات تخیل در کارها و بازی‌ها و به ویژه در داستان‌ها، خصوصاً داستان‌های خیالی کودکان،

1. Winnicott.
2. Sqiggle-drawing game.
3. Alice Eberhart.
4. What children can tell us, James Garbarino, frances m. stott and faculty of the Erikson-institute-Jossey Boss publisher-sanfransisco 1992.
5. Kieran Egan-Teaching as story telling-canada Althouse press, 1994.

۶. در جست‌وجوی استعدادها و مهارت‌های خلاقیت، ای پال تونس، حسن قاسم‌زاده، دنیای نو، چاپ دهم، ۱۳۷۵، ص ۸۵.
۷. قصه‌گویی و نمایش خلاق، دبیری چمیرز، نریا قزل‌ایاغ، نشر دانشگاهی، چاپ دوم، ۱۳۷۳، ص ۱۵.

روش‌های متعددی برای تشویق کودکان به فعالیت خلاق، از طریق داستان و قصه‌گویی، وجود دارد. از آن جمله است نقل قصه‌های بدون پایان و تشویق کودکان به تکمیل آنها، نقل قصه‌های بدون عنوان و تقاضا از کودکان برای انتخاب عنوان، شرکت دادن کودکان در نمایش‌های خلاق برای ساختن داستان، تصویرگری و نقاشی براساس داستان

داستان و... که پس از این، به تشریح آنها می‌پردازیم:

روش‌های پرورش خلاقیت از طریق قصه‌گویی الکس اسپوران که از صاحب‌نظران در زمینه خلاقیت و مؤسس بنیاد آموزش خلاقیت است، می‌گوید: «برای به دست آوردن حداکثر تمرین خلاقیت از داستان‌های کوتاه، باید بکوشیم که با خواندن قسمت اول داستان و فکر کردن درباره قسمت آخر و نوشتن داستان متفاوت از داستان اصلی، اثری بهتر از آن خلق کنیم.»^(۳) همچنین، پیشنهاد می‌شود که قسمتی از یک داستان کوتاه که کودکان با آن آشنایی ندارند، خوانده شود و پس از این که شخصیتی در داستان معرفی شد و یا حادثه‌ای رخ داد، از آنها خواسته شود مسائلی را که احتمالاً در پاراگراف بعدی به وقوع خواهد پیوست، پیشگویی کنند. پس از اجرای این تمرین، کودکان باید در گروه‌های کوچکتر، به اظهارنظر در مورد نحوه پایان یافتن داستان بپردازند.»^(۴)

ای. پال تورنس نیز که از محققان برجسته در

شنوندگان خود، امکان تصویرسازی ذهنی را فراهم می‌سازد، همچنان که کودک قصه را می‌شنود و صحنه‌ها، عمل داستان و شخصیت‌های آن را خلق می‌کند، توانایی تجسم و خیالبافی که مبنای تصور خلاق است، در وجود او شکوفا می‌شود. تخیل را زیربنای خلاقیت می‌دانند؛ زیرا «اشیا را همان طور که ظاهر شده‌اند - چه اشیای واقعی و چه خیالی - دوباره خلق نمی‌کند. وقتی که قوه تخیل فعال است، عناصر واقعیت را به صورت‌های مختلف در می‌آورد و دوباره شکل می‌دهد. وقتی فرد از میان این صورت‌ها یک یا چند صورت را انتخاب و برطبق آن عمل کند، در واقع، واقعیت را تغییر داده است.»^(۱)

از میان داستان‌ها، به ویژه داستان‌های تخیلی و یا علمی - تخیلی می‌توانند در فعال کردن قدرت تخیل و ایجاد روح نوجویی و حس کنجکاوی، ابزاری مناسب باشند. «استفاده هوشمندانه از داستان تخیلی، نه تنها حس آینده دانش‌آموزان را غنی می‌سازد، بلکه جانی تازه به تخیل آنها می‌بخشد و توانایی کنترل و تسلط به تغییرات را در آنها بالا می‌برد.»^(۲)

روش‌های متعددی برای تشویق کودکان به فعالیت خلاق، از طریق داستان و قصه‌گویی، وجود دارد. از آن جمله است نقل قصه‌های بدون پایان و تشویق کودکان به تکمیل آنها، نقل قصه‌های بدون عنوان و تقاضا از کودکان برای انتخاب عنوان، شرکت دادن کودکان در نمایش‌های خلاق برای ساختن داستان، تصویرگری و نقاشی براساس

۱. تفکر منطقی، فیلیپ ژاسمیت، گوردون هولینش، سمت، چاپ دوم، ۱۳۷۲، ص ۴۷.
۲. آموختن برای فردا، الوین تافلر، بابک پاکزاد، بهنامی، چاپ اول، ۱۳۷۷، ص ۱۳۵.
۳. پرورش استعداد همگانی خلاقیت، الکس اسپوران، حسن قاسم‌زاده، نیلوفر، چاپ سوم، ۱۳۷۵، ص ۴۳.
۴. آموزش رفتار خلاق و استعداد‌های درخشان، دوریس می‌کراس، مجتبی جوادیان، آستان قدس، ۱۳۶۹، ص ۱۳۵.

جوهر و نکته اصلی قصه‌گویی، پیوندی است که میان قصه‌گو و شنوندگانش به وجود می‌آید. چنان‌که گفته می‌شود «زمان قصه‌گویی، زمان یک آفرینش دو جانبه است.»

دنیای واقعی برمی‌گردند. از طریق مفهیمی که در این تجربه به دست آورده‌اند و براساس این شناخت، می‌توانند داستان کاملی بسازند.^(۲)

یکی دیگر از روش‌های پرورش خلاقیت، استفاده از داستان‌های بازانتها و یا بدون پایان کلاسیک است. تورنس، تأکید می‌کند که یکی از روش‌های سنجیده حل خلاق مسائل، استفاده از کتاب‌ها و داستان‌هایی است که دارای انتهایی باز با امکانات نامحدود هستند. او می‌گوید: «من... داستانی برای کودکانی نقل می‌کنم و از آنها می‌خواهم درباره چیزهایی که آنها دوست دارند بدانند و حکایت چیزی درباره آنها نگفته است، فکر کنند و سپس آنها را تشویق می‌کنم سوالات خود را درباره آنها مطرح کنند.»^(۳) شیوه دیگر این است که از آنها بخواهیم با ترکیب چند عامل، داستانی برای خود بسازند.

از دیگر روش‌های استفاده از قصه‌گویی برای رشد خلاقیت کودکان، تشویق آنان به ترسیم و یا نقاشی درباره داستان است. تورنس، در تمرین‌هایی تحت عنوان «حالا تصور کنید، به کودکان نمایی جذاب و ابتکاری از منظرهای نشان داده، از آنها می‌خواهد خود را جزئی از آن تصور کنند. سپس، از این تجربه به عنوان پایه‌ای برای نوشتن داستان استفاده کرده، آن گاه از آنها

زمینه خلاقیت است، توصیه می‌کند که پس از نقل داستان، از کودکان خواسته شود تا اصل مطلب را به شکل یک تصویر، یک شعر یا شعار، یک تم یا علامت انتزاعی خلاصه کنند. روش دیگر، تشویق کودکان برای یافتن راه‌حل‌های ظریف برای مسئله یا گره اصلی یک داستان است. کاربرد داستان، در روش دیگری مرسوم به «تور جادویی» نیز توسط تورنس به کار رفته است. در این روش، تکه‌توره‌های نایلونی در اختیار کودکان گذاشته و از آنها خواسته می‌شود خودشان را در قالب هر کس و یا هر چیزی که دوست دارند، تجسم و نقش آن را بازی کنند. سپس، تمام گره، با توجه به نقش‌هایی که هنرپیشگان برای تور جادویی انتخاب کرده‌اند، خلق داستانی را آغاز می‌کنند.^(۱)

ماری آن پائولین (۱۹۹۵) در کتاب «کاربردهای خلاق ادبیات کودکان» بازی‌های مختلفی را تحت عنوان بازی با انگشتان، وانمود کردن، پانتومیم و... معرفی می‌کند که آثار آموزشی بسیاری بر آنها مترتب است. وی به عنوان اولین قدم در تجربه نوشتن خلاق، پیشنهاد می‌دهد از کودکان بخواهید که هر یک شیوه‌ای را برای ورود به سرزمینی خیالی که می‌توانند آن را باور داشته باشند، انتخاب کنند. همین‌طور تصمیم بگیرند که در این سرزمین جادویی، می‌خواهند چه شخصیتی داشته باشند. مراحل ساختن داستان عبارتند از:

۱. تعیین شخصیت‌های داستان ۲. تعیین کارهایی که باید شخصیت‌ها انجام دهند ۳. تعیین این‌که آنها به کجا خواهند رفت ۴. تعیین زمانی که ماجراها صورت می‌گیرد...

تمام این مراحل و ماجراها، در سرزمین جادویی صورت می‌گیرد و هنگامی که کودکان، بار دیگر به

۱. در جست‌وجوی استعدادها و مهارت‌های خلاقیت، تورنس، حسن قاسم‌زاده، ص ۱۲۸.

2. Creative uses of children's Literature, Mary Ann Paulin, shoe string press, 1985.

۳. پرورش خلاقیت در کودکان، علی‌خانزاده، مجله پویه، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، شماره ۵، ۱۳۵۵.

می‌خواهد نقاشی‌هایی ظریف‌تر در خصوص آن چه اتفاق افتاده، بکشند و یا پس از نقل داستانی از زبان یک خرگوش عروسکی، از آنها می‌خواهد تصویری دربارهٔ قسمتی از زندگی خرگوش که نظر آنها را جلب کرده است، رسم کنند.

هم‌چنین، می‌توانیم از کودکان بخواهیم که دربارهٔ تجربیات و اتفاقات روزمرهٔ خود، قصه بگویند و بعد هر کسی، قسمتی از قصه را نقاشی کند. مربی می‌تواند نقاشی‌ها را در کنار هم بچسباند. این فعالیت، باعث می‌شود که «بچه با خود بگوید که من هم می‌توانم قصه بگویم و او همین جاست که ذهنش را به سمت تفکر و تخیل حرکت می‌دهد، به سمت خلاقیت و به وجود آوردن قصه»^(۱)

بسیاری از صاحب‌نظران و مربیان هنر نیز نقاشی همراه با قصه‌گویی را توصیه می‌کنند. جان لینکستر می‌گوید: «من برای تشویق دانش‌آموزان جوان، بالغ و بزرگسال به انجام انواع کارهای هنری خلاق، از [داستان‌ها] استفاده کرده‌ام. داستان گفتن نوعی سرگرمی است، ولی رسم داستان هم‌زمان با آن چه گفته می‌شود، هیجان‌انگیزتر است... دستورات آن به شرح زیر است: ۱. تمام مدتی که داستان گفته می‌شود، آن را رسم کنید. ۲. با یک یا چند وسیله و یا مواد ترسیمی رسم کنید. ۳. تا پایان داستان، کار رسم کردن را ادامه دهید»^(۲)

او نقاشی براساس داستان را نوعی نقاشی تجربی می‌داند. از نظر او، رسم تجربی عبارت است از علامت‌های ابتکاری روی کاغذ که به توسعهٔ تفکر خلاق کمک می‌کند.

یکی از معلمان با سابقهٔ هنر، توصیه می‌کند که معلم هنر باید ساعتی از کار خود را به خواندن

کتاب و داستان‌های مورد علاقهٔ کودکان اختصاص دهد و پس از پایان داستان، از بچه‌ها بخواهد که از قسمت‌های مورد علاقه‌شان نقاشی‌هایی بکشند»^(۳)

روش دیگر، درست کردن مواد خواندنی با استفاده از حرف‌های کودک است. به این ترتیب که مربی داستان‌هایی را که کودک می‌گوید با جملات خودش، در همان موقع، روی ورقه‌هایی می‌نویسد و برای او می‌خواند. در این روش توصیه می‌شود که بگذارند بچه‌ها آزادانه و بدون ترس و فشار، صحبت کنند؛ زیرا این عوامل بازدارندهٔ خلاقیت است.^(۴)

تمام روش‌هایی که ذکر گردید، به سهولت در خانه و مدرسه قابل اجراست. نکتهٔ مهم آن است که در حین این فعالیت‌ها، درصدد انتقاد و ارزیابی از کودکان بر نیامده، آنها را به رقابت وادار نکنیم. همین‌طور کودکان در ازای فعالیت‌های خلاقه و در حین قصه‌گویی، نیازی به پاداش‌های مادی ندارند. کافی است که به ایده‌های نو و ابتکاری که توسط آنان ارائه می‌گردد، بها داده شود و داستان‌ها متناسب با سن آنها انتخاب گردد.

۱. چگونه می‌توان خلاقیت را در کودکان پرورش داد؟، توران میرهادی، فصلنامهٔ شکوفه، دورهٔ اول، شمارهٔ ۱۱، ۱۳۷۳.

۲. هنر در مدرسه، جان لینکستر، سیدعباس‌زاده، مدرسه، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۷۵.

۳. نوشته‌ها و نقاشی‌های کودکان، کاوه داداش‌زاده، گون‌برگ، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۷۳.

۴. چگونه بچه‌هایمان را به مطالعه تشویق کنیم؟، نانسی لاریک، محسن محتاج، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۸، ص ۴۱.